

Kommentar

Fejde eller fred

– Kommentar til antologien *Fejder og fred i nordisk middelalder*.

Mikkel Leth Jespersen

Fortid og Nutid, september 2007, s. 199-212

På det 25. nordiske historikermøde i Stockholm 2004 havde en af sessionerne temaet fejde på dagsordenen. Det er indlæggende fra denne session, der har udgjort grundlaget for artiklerne i antologien *Fejder og fred i nordisk middelalder*, Erik Opsahl (red.), Oslo 2007. Antologien repræsenterer et første og vellykket fællesnordisk forsøg på at nærme sig en forståelse af fejderne og deres rolle i det førmoderne Norden. I denne kommentar præsenteres antologien, og nogle af de centrale spørgsmål i nordiske fejdeforskning tages op til diskussion. Der er langt fra enighed om betydningen af fejdebegrebet i forskningen, da det betegner et fænomen, der med samfundets udvikling ændrer sig i tid og rum. Der argumenteres for at visse sondringer må foretages, især mellem fejde og fredsgenoprettende foranstaltninger, ellers står begrebet til at blive udvandet og dermed miste noget af sin videre anvendelighed i historieforskningen. Endelig kastes et blik på et par fejder i Slesvig-Holsten fra tiden efter reformationen, hvor fejdekulturen øjensynlig eksisterede længere frem i tiden, end den gjorde i de nordiske lande.

Mikkel Leth Jespersen, f. 1977, cand.mag., ph.d.-stipendiat på Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg

Fejden og dens problemstillinger

Det er velkendt, at fejder spillede en stor rolle i det førmoderne Europa. Den indflydelsesrige østrigske historiker Otto Brunner hævdede ligefrem, at man ikke kan forstå "den indre sammenhæng mellem politik og stat, magt og ret i middelalderen uden at begribe fejden" (som Bjørn Poulsen formulerer det i sit bidrag s. 85). Af antologien *Fejder og Fred i nordisk middelalder* fremgår det med al tydelighed, at Brunners udsagn også er rammende for nordisk historie. For

at forstå den indre sammenhæng i nordisk middelalderhistorie må man også begribe fejden. Spørgsmålene er således, hvordan fejderne fungerede, i hvilket omfang de var regulerede, hvem kunne og måtte fejde mv.? Fejdeforskningen handler dog ikke kun om at analysere og forstå fejden som fænomen, men også om at forstå hvordan et samfund, hvori menneskerne fejdede, i det hele taget fungerede. Endelig er et påtrængende spørgsmål for den tidlige moderne historieforskning i almindelighed og for antologien i særdeleshed, hvad der bragte

fejderne som fænomen til ophør. Hvad gjorde, at fejderne forsvandt i perioden omkring og umiddelbart efter år 1500?

I sit bidrag til antologien peger Eva Österberg på to linjer i forskningen, som hun mener, har ledt frem til den aktuelle interesse for fejde i nordisk historie. Det drejer sig for det første om hendes egne studier i tingene som sociale kontrol- og konfliktløsningsorganer, som angiveligt skulle have ført til en interesse for den "større rettslig-politisk kultur", som tingene fungerede i (s. 153). I denne retslig-politiske kultur spillede fejderne en betydelig rolle. Som en anden stimulans for interessen peger Österberg på endnu en gren af sine egne studier, hvori hun har beskæftiget sig med de personlige relationers vigtige rolle som kit i den sociale orden over for de formelle institutioner (s. 154). I stedet for statens formelle institutionaliserede strukturer virkede sociale netværk mellem individer og grupper som de centrale sociale strukturer. Det var i disse sociale netværk, at fejden havde sin funktion som konfliktform.

Interessen for fejder – i hvert fald for den danske senmiddelalderforsknings vedkomne – må dog i høj grad siges også at have andre inspirationskilder end Eva Österbergs interessante studier. Både Jeppe Büchert Netterstrøm og Bjørn Poulsen henviser til retshistorikeren Ole Fenger som en vigtig inspirationskilde. I sin disputats *Fejde og mandebod* (1971) behandlede han den retshistoriske side af fejden. Det kan derfor synes det naturlige næste skridt at undersøge den socialhistoriske side af sagen – hvordan fungerede fejden i praksis? Dette har så ledt til fokusering på senmiddelalderen, hvor der findes et kildegrundlag til undersøgelser af fejdepraksis overleveret. Dernæst er det så blevet fulgt af beskæftigelse med det for de større sammenhænge så vigtige spørgsmål om, hvorfor

fejderne hørte op.

En anden vigtig inspirationskilde for den danske fejdeforskning er Troels Dahlerups studier i senmiddelalderens adel. Ingen, der i dag beskæftiger sig med senmiddelalderens socialhistorie, kan komme uden om Dahlerups vigtige studier i senmiddelalderens sociale opbygning. Han påviste eksistensen af en stor gruppe blandt lavadelen, som oprettholdt deres adelige stilling ved at tjene mægtigere adelsmænd, bisper og klostre. De mægtige havde således et følge af klienter omkring sig, som blandt andet indgik i deres indbyrdes fejder.

Den mest direkte Dahlerup-inspirerede forløber for fejdeinteressen er antologien *Riget, magten og æren*, (Per Ingesman red., Århus 2001). Den var eksplicit inspireret af Dahlerups adelsstudier (*Riget, magten og æren*, s. 17-18). Alleerede i sit bidrag "Med harnisk og hest. Om adel, krig og vold i dansk senmiddelalder" kom Bjørn Poulsen ind på fejdespørgsmålet. I artiklen fremlagde Poulsen, hvorledes fejden og "den allestedsnærværende rå magt" var konstituerende for senmiddelalderens retsorden, hvor adelsmændene havde ret til at fejde hinanden og endda kongen om nødvendigt. Når adelsmændene fejdede, blev deres undergivne fæstebønder automatisk inddraget i konflikten (*Riget, magten og æren*, s. 64-65). I sit bidrag til antologien "Milicia contra ecclesiam. Adel og gejstlighed i dansk senmiddelalder" kom Per Ingesman ind på de mange sammenstød mellem adelige og gejstlige i dansk senmiddelalder, der formentlig ret direkte kan karakteriseres som fejder.

Lidt længere tilbage i tiden kan man pege på Dahlerups bind om 1400-tallet, *De fire stænder*, i Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, København 1989, hvori fejdespørgsmålet spillede en helt central rolle. Inspirationen til sine studier i adelens fejdevæsen hentede

Fyrsternes krige kaldtes også fejder, og på billedet ses en sådan højmiddelalderlig fyrstefejde i fuld udfoldelse. Scenen skildrer slaget ved Bornhöved, hvor Valdemar Sejr den 22. juli 1227 tabte til en stor nordtysk koalitions-hær. Til højre i billedet kæmper kongens riddere, mens kongen selv er på flugt ud af billedet. Miniaturen er fra *Den sachsiske verdenskrønike* (Sächsische Weltchronik) forfattet i midten af 1200-tallet. (Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz, Ms. germ. fol. 129, Bl. 123v).

Dahlerup blandt andet i den engelske tradition hos historikeren K.B. McFarlane.

For den nyere danske fejdeforsknings vedkomne, som umiddelbart vurderet er den af de nationale historikertraditioner i Norden, der har været mest optaget af fejdespørgsmålet, er den internationale påvirkning til at få øje på. De to danske bidragydere til antologien (Netterstrøm og Poulsen) trækker på en betydelig international forskningstradition (Gadi Algazi, Hillay Zmora, Christine Reinle m.fl.), som de har introduceret i den danske og nordiske forskning, og hvis teorier de har appliceret på danske forhold. Bag hele denne internationale interesse står tyske Otto Brunner og hans grund-

læggende værk *Land und Herrschaft* (1939).

Den aktuelle interesse for fejde har således en række forskellige inspirationskilder, som både er nationale og internationale, og som rækker langt tilbage i tiden og er af nyere dato.

Artiklerne og fejderne

I antologien behandles dels fejdebegrebet, der tages op til diskussion senere i denne artikel, dels behandles en række konkrete fejder, som vil blive omtalt i det følgende. I Auður G. Magnúsdóttirs bidrag ”Kvinner i fejd. Ára, kön och konflikt i det nordiska medeltidssamhället”

præsenteres et par fejder fra *Gísli Súrsson's saga*, hvor Gíslas søster indtager en central position. Magnúsdóttir illustrerer, hvorledes kvindernes seksualitet kunne være udløser af fejderne, og hvordan de stod i en loyalitetskonflikt mellem den familie, de var født ind i, og den familie, de var indgiftet i. Hendes overordnede tese er, at æren var knyttet til slægten og dermed ofte til slægtens kvinder, efterhånden blev æren knyttet til personen, og kvinderne mistede deres centrale position i fejdekulturen (s. 83). For at få et overblik over den islandske udvikling i fejdekulturen skal artiklen læses i sammenhæng med Helgi Þorláksson's artikel "Feider. Begreb, betydning, komparasjon", som trækker de lange linjer i islandsk fejdekultur. Det hævdes, at de islandske stormænd endnu fejdede i senmiddelalderen, hvor de slap af sted med det ved at aftinge bøder med kongemagten (s. 32).

I Jeppe Büchert Netterstrøms artikel "Bondefejder i Danmark 1450-1650" behandles en række fejder og tegn på fejdekultur i senmiddelalderens danske bondesamfund. En af de bedst kendte fejder på dette niveau er sagen mellem lavadels/storbonde-slægterne Børialsen og Skadeland. I 1515 blev Poul og Jes Børialsen nemlig frifundet for drabet på Thomas Skadeland, hvis brødre til gengæld skulle udrede mandebod for, idet Thomas – inden han selv blev dræbt – havde dræbt Morten Børialsen (s. 41). Her har vi således med en rigtig gensidig fejde at gøre, hvor overgreb hævnnes med overgreb. Det er også værd at bemærke, at denne fejde ikke afsluttedes ved forlig, men ved rettertingets dom.

Netterstrøms artikel skal læses i sammenhæng med Bjørn Poulsens artikel "Adel og fejde i dansk senmiddelalder", der også behandler danske forhold. I denne artikel analyseres adelsfejden, som i dansk historiografi nærmest

er blevet ensbetydende med konflikten mellem slægten Rosenkrantz og Brok/Gyldenstjerne på Djursland i anden halvdel af 1400-tallet. I denne fejde synes kongemagten at have spillet en rolle, og Poulsen inddrager Hillay Zmoras tese om fejderne i Franken, som han formulerer således: "De adelige kunne udvide deres land ved fejder, men de kunne kun få midler og mænd til at føre fejderne gennem fyrsternes tildelinger af len" (s. 99-100). Meget tyder på, at Zmoras tese med udbytte kan anvendes på de danske forhold i senmiddelalderen. Poulsen belyser også borgeres deltagelse i fejder i sin undersøgelse, ligesom han også inddrager hertugdømmet Slesvig. En af de bedre belyste borgerfejder er i denne sammenhæng den flensborgske fejde mellem slægterne Achtrup og Siverts, som udspandt sig i 1400-tallets første halvdel. Den kostede tre medlemmer af slægterne livet, inden den blev bilagt af slesvigbispen i 1451 (s. 93). At borgere fejdede belyses videre ved eksempler fra Slesvig by og Randers. Poulsen karakteriserer fejden som "en rituel dans om fjenden" (s. 105).

I Erik Opsahls to bidrag til antologien, "Innledning" og "Feider i Norge", præsenteres den norske fejdekultur. Den kendes fra højmiddelalderen, hvor kongemagten forsøgte at regulere den (s. 136), og eksisterede fortsat frem til 1500-tallets begyndelse. For senmiddelalderens vedkomne er den klassiske norske fejde konflikten mellem Alv Knutson og Hartvig Krummedige, som gik i arv til sønnerne Odd og Knut Alvsson over for Henrik Krummedige. Fejden kulminerede i 1502, hvor Henrik Krummedige fik Knut Alvsson dræbt på et skib i Oslo fjord (s. 7-9 og 145-146).

For Sveriges vedkomne er det ikke lykkedes Dag Lindström at fremdrage kildemateriale, der beskriver længerevarende fejdeforløb: "Utöver senmid-

deltidens storpolitiske «fejder» återstår i själva verket relativt få otvetydiga exempel på faktiska fejder i medeltidens och 1500-talets Sverige... En fråga som aktualiseras är givetvis om de konflikter, de handlingsmönster och de föreställningar som framträder i Sverige verkligen representerar fejd i egentlig bemärkelse" (s. 133-134). Alligevel har han kort förinden konkluderet, at "Fejd, hämnd och urfejd var välkända fenomen i medeltidens och 1500-talets svenske samhälle" (s. 132).

For det første må man indvende, at de storpolitiske fejder også var en vigtig form for fejder både i Danmark, det tyske område og andre steder. For det andet er det lidt uklart, om Lindström mener, at der fandtes egentlige fejder i Sverige. Det synes dog usandsynligt, at der ikke eksisterede en fejdekultur i 1400-tallets Sverige, hvor centralmagten som regel var svag og/eller fjern. Måske vil yderligere studier kunne fremvise egentlige fejder, deres eksistens kan i hvert fald ikke udelukkes på baggrund af fraværet af kildemateriale – især ikke når der er bevaret uomgængelige vidnesbyrd om fejder i de andre nordiske senmiddelaldersamfund. Et af problemerne i forhold til at afgøre, hvorvidt fejder eksisterede eller ej, er naturligvis hvilken definition, man vælger, og hvorledes man opfatter og afgrænser fejden. I det følgende vil fejdebegrebet blive taget op til diskussion.

Er "fejde" fejde eller fred?

Titlen på antologien er *Fejder og fred i nordisk middelalder*. Den er velvalgt, da den indikerer, at fejden står i et tæt forhold til freden. Fejden er "fredens negation", som Jeppe Büchert Netterstrøm formulerer det i sin definitoriske udredning af begrebet. Med betegnelsen nega-

tion peger Netterstrøm på, at der er tale om et begrebspar, hvori to begreber står i modsætning til hinanden. Fejde er ensbetydende med ufred. Fred er ensbetydende med fravær af fejde.

Det synes derfor noget overraskende, at der i visse dele af fejdeforskningen eksisterer den opfattelse, at fænomenerne fejde og fred ikke står i modsætning til hinanden. Denne opfattelse har øjensynlig sin rod i international forskning, hvor begrebet "peace in the feud" med inspiration i antropologien har vundet frem blandt en række historikere, som dermed har fremlagt et nyt og revideret syn på fejden. I dette perspektiv ser man ikke længere fejden som fraværd af fred, men som en måde at sikre freden på. Blandt de forskere, der angiveligt står bag denne opfattelse, nævnes antropologen Max Gluckmann, Gerd Althoff og J.M. Wallace-Hadrill. I antologien lanceres opfattelsen af den islandske historiker Helgi Þorláksson. Han formulerer synspunktet således: "*Det er ikke mange årtiene siden forskere begynte å se på feiden som noe annet enn et uroelement som forårsaket opptøyer og vold, nemlig det stikk motsatte: en måte å innskrenke volden på, holde den i tøylar, og til og med som en måte å løse konflikter og slutte fred. Denne opfattningen om «peace in the feud»...har gjort seg gjeldende blant forskere*" (s. 21).

Længere fremme i artiklen tilslutter Þorláksson sig uden videre forbehold denne opfattelse (s. 24) og konkluderer, at "Fejder var derfor vigtige og effektive for å løse konflikter i samfunn uten sentralmakt" (s. 27), og han bakkes tilsyneladende i nogen grad op af de svenske historikere Dag Lindström (s. 116) og Eva Østerberg (s. 156).

Man må spørge, hvad der får middelalderhistorikere til at fremlægge en opfattelse af fejden, der ligger så fjernt fra den almindelige sproglige betydning af

ordet fejde, som helt klart peger på ufred og fjendskab (se f.eks. s. 10) indebærende gensidige voldshandlinger og/eller trusler om samme?

Det viser sig dog videre, at det egentlig er reguleringen af fejderne, mæglingen i fejderne og fejdeforligene (dvs. normer og retsregler, der sigter på at regulere og begrænse fejderne), der har den fredsskabende funktion, som Þorláksson og andre tilskriver fejderne (s. 23). Til det må man anføre, at det ikke er fejderne, men reguleringen og ophøret af fejderne, de mener, der er fredsskabende. Det er vigtigt at skelne mellem fejder og de såkaldte "orfejder", som betyder u-fejde eller ikke-fejde (s. 39). Når en konflikt opstod i fejdesamfundet, var der to muligheder for, hvorledes parterne kunne reagere. De kunne enten vælge orfejden, som var det fredsskabende forlig, eller de kunne vælge fejden, der indebar voldelige handlinger og som regel en eskalation af konflikten, hvilket blandt andet kunne indebære, at personkredsen blev udvidet, som Þorláksson selv pointerer i sin artikel (s. 26).

Begrebet fejde betegner konflikten, og når en part vælger fejden, eskalerer den oprindelige konflikt, der først efterfølgende eventuelt kan løses ved forlig. Der findes da også eksempler på, at fejder ophører uden forlig, ved at den ene part uskadeliggør den anden, eller at fejder så at sige løber ud i sandet, uden at der er blevet indgået forlig. Ligesom der kendes adskillige eksempler på senmiddelalderlige fejder, der afsluttes ved dom (se f.eks. s. 41). Forliget er således ikke en nødvendig del af fejden, men en mulig løsning på fejden. En væsentlig årsag til, at historikere har forviklet forliget og fejden, er formentlig den, at det ofte er gennem forligene (orfejderne), at vi i dag har kendskab til fejderne. Dag Lindstrøm har en meget vigtig pointe i, "att fejd ofta omnämns i samband med öve-

renskommelse om at avstå från fejd" (s. 120). Det, som kan siges at være fredsskabende, er således ikke selve fejdekulturen, men forligs- og forhandlingskulturen, hvormed fejderne afsluttes, og freden bliver genoprettet.

Ser man det fra et teoretisk perspektiv, kan selve fejdens voldshandlinger heller ikke siges at være fredsskabende, for selvom et drab for eksempel sætter fejdens resultat til uafgjort 1-1 og således skaber balance, så afslutter det ikke fejden, med mindre parterne indvilliger i en orfejde. Den kunne dog være indgået før den balanceskabende voldshandling ved betaling af mandebod og drabsmandens og hans fællers rituelle underkastelse den dræbtes efterladte slægt.

Jeppe Büchert Netterstrøm leverer en meget præcis og velanbragt kritik af det idylliserede konfliktløsningsperspektiv på fejden: "*Det er rigtigt, at forlig og fredsstiftelse var en del af fejdesystemet – men man må huske på, at sådanne forlig var resultatet af en forudgående fejdes voldelige hændelser og/eller var betinget af en trussel om fortsat anvendelse af vold, hvis forliget ikke blev overholdt. Den frivillighed, som forligene angives at være baseret på, dækkede ofte over rene tvangs- og dominansrelationer. Der er ikke grundlag for at idyllisere fejdesystemets forligskultur*" (s. 71).

Hvorfor nu slå så højt på tromme for at fredsperspektivet på fejden ikke bliver det gængse i historieforskningen? Ved at betone et begrebs identifikation med dets modsætning så tømmer man det for indhold. Som et tænkt eksempel på, hvor denne tankegang fører historiefaget hen, kan gives følgende: En historiker skriver i et værk om Islands middelalderhistorie, at to slægter lå i fejde med hinanden. Den traditionelt tænkende læser vil naturligvis gå ud fra, at dette betød, at der herskede ufred mellem de to slægter. Ud fra den reviderede eller

I senmiddelalderens Danmark deltog medlemmer fra alle fire stænder i fejder, ikke mindst adelen. Blandt andet derfor omgav de mægtige adelsmænd sig med væbnede svende som denne drabantfører, der optræder på et kalkmaleri i Bellinge kirke på Fyn. Billedet er en detalje fra korsfæstelses-scenen og dateret 1496. (Foto: Martin Bo Nørregård).

udvidede forståelse af fejden ('en måde at løse konflikter og slutte fred') kunne man forledes til at tro, at de to slægter var i færd med at indgå fred. Forvirringen vil være total, og historiefaget vil miste et begreb til at beskrive den ufred, som fejden er et udtryk for.

En definition af fejden?

Som allerede antydnet i ovenstående diskussion, er der langt fra enighed blandt fejdeforskere om, hvorledes begrebet fejde skal defineres. Måske findes en del af forklaringen på denne situation hos Bjørn Poulsen, som i indledningen til sin artikel pointerer

"at der er tale om en form for menneskelig interaktion, der forvandler sig i takt med samfundenes ændring. Hvis vi skal nærme os en fælles tale om fejden i Nordens middelalderhistorie, må vi anerkende, at den som alle begreber har man-

ge fremtrædelsesformer afhængig af tid og rum" (s. 85).

Fejden, som den fremstilles i de islandske sagaer, adskiller sig ganske betydeligt fra for eksempel senmiddelalderens adelsfejder i Danmark mv. Spørgsmålet er så, hvilke fællestræk disse konfliktmønstre har, der gør, at man alligevel betegner dem som fejder?

Overordnet deler artiklernes forfattere sig mellem på den ene side et ekskluderende fejdebegreb, en snæver definition, som udelukker en række konflikter fra at blive set som fejder, blandt andre Eva Österberg synes at hælde i den retning (s. 155-156). Heroverfor står Jeppe Büchert Netterstrøm, som opfordrer *"generelt til en forholdsvis liberal begrebsbrug"* (s. 63). En af årsagerne til, at en afklaring af fejdedefinitionen er vigtig for antologien og den videre nordiske forskning, er, at nogle af bidragyderne ligefrem betvivler eksistensen af fejder i nogle af de nordiske lande i senmiddel-

alderen. Her er det selvfølgelig helt afgørende for den videre forskning, om de konflikter, man kender, kan defineres som fejder eller ej. Som tidligere nævnt stiller Dag Lindström spørgsmålstegn ved, om de konflikter, handlingsmønstre og forestillinger, som fremtræder i Sverige, repræsentere fejder i egentlig forstand, og om det svenske samfund nogensinde har haft et egentligt fejdesamfunds kendetegn (s. 134).

For Norges vedkomne er Erik Opsahl tvivlende i forhold til, hvorvidt der eksisterede "et feideinstitut blandt norske bønder" (s. 151), mens stormandsfejden helt sikkert fandtes i Norge fra højmiddelalderen og gennem senmiddelalderen. Opsahl peger på, at fejden måske er blevet yderligere accepteret og reguleret gennem påvirkning fra Danmark og Nordtyskland i løbet af senmiddelalderen.

Netterstrøm stiller sig knap så skeptisk overfor spørgsmålet om, hvorvidt der eksisterede fejder i alle nordiske lande i senmiddelalderen. I sit bidrag formulerer han en arbejdshypotese for den videre forskning i middelalderens nordiske fejdevæsen: "*På nuværende forskningsstade er det for mig at se tilrådeligt og empirisk tilladeligt at gå ud fra, at fejder i mere eller mindre betydeligt omfang eksisterede i hele Norden i middelalderen, og så udnytte denne konstatering som udgangspunkt for videre nærmere undersøgelser og for sammenligninger med andre samfundsformationer og fejdernes relative udbredelse og betydning indenfor disse*" (s. 64).

Både Netterstrøm og Poulsen fremlægger uomtvistelige vidnesbyrd om, at der fandtes fejder i Danmark (og Slesvig) helt frem til 1500-tallets begyndelse. I disse fejder deltog såvel adelige, borgere, bønder, som gejstlige. Det er almindeligt kendt i dansk senmiddelalderhistorie, at bisperne var særdeles engage-

rede i tidens fejder (se f.eks. s. 105, note 75). Fejderne foregik ikke blot blandt ligemænd, men gik på tværs af de i senmiddelalderen endnu flydende grænser mellem stænderne. Samtidig havde kongen formentlig en finger med i spillet i nogle af de tilfælde, hvor rigets mægtigste stormænd fejdede hinanden (s. 101).

For at vende tilbage til fejdedefinitionen, er det – som Eva Österberg pointerer (s. 156) – vigtigt, at man kommer nærmere en definition af fejden, således at ikke hvilken som helst konflikt eller krænkelse bliver anset for at være en fejde. Hvis fejdebegrebet skal beskrive for meget, ender det med intet at beskrive. Nogle forskere hælder mod ikke at definere, men indkredse fejderne med forskellige karakteristiske udsagn (s. 137), som for eksempel Netterstrøm gør det i sine "definitoriske refleksioner" (s. 59). Disse refleksioner er det tætteste, man kommer en selvkomponeret original definition i antologien. Andre af forfatterne arbejder slet ikke med definitioner. Som tidligere nævnt er Þorláksson og Österberg tilhængere af Gerd Althoffs definition af fejde, som i Österbergs udlægning: "betonet att fejden handlar om våld eller hot om våld mellan släktgrupper, eller släktliknande grupper, med avsikten att till slut uppnå en överenskommelse som accepteras av båda parter" (s. 156).

En strategi, man kan vælge, er at definere fejden negativt. Erik Opsahl nævner tre typer af konflikter, som kan udtages fra fejdebegrebet. For det første krig, for det andet fredelige løsninger på konflikter ved juridiske midler (retssager) og for det tredje enkeltstående sammenstød (s. 137). Ifølge Jeppe Büchert Netterstrøms "definitoriske refleksioner" vil nogle af disse tilfælde dog også kunne komme i betragtning som fejder eller i hvert fald som konflikter, der ligger meget tæt op af at være fejder (s. 59-64). Et problem med krigen er, at den i

senmiddelalderens kilder omtales som fejde. Dermed er det jo vanskeligt at hævde, at der ikke er tale om fejde. Og selvom det umiddelbart kan synes som en fordel for fejdeforskningen at se bort fra krigen, kan det være, at vigtige erkendelser går tabt, hvis man udelukker krigen, forstået som fyrsternes fejder, fra definitionen.

Tvister, der udelukkende føres som ikke-voldelige retssager, burde kunne udelukkes. Netterstrøm giver dog et eksempel på, at én part kan erklære fejde med det formål at presse modparten til at give indrømmelser. Hvis det lykkes har fejden været uden vold (s. 61). Det må man jo medgive, og her er det truslen om vold, der gør udfaldet.

Dette leder frem til spørgsmålet, om de enkeltstående sammenstød kan være fejder. Her er den såkaldte manddrabsfejde nok det bedste eksempel på enkeltstående konflikter, der af nogle anses for værende fejder. Ifølge Netterstrøm udløser manddrab nemlig automatisk en tilstand af fejde (s. 63). Det ville måske være en fordel for fejdeforskningen at udelukke manddrab, som umiddelbart bliver efterfulgt af forlig, fra fejdebegrebet. Drabet er vel at mærke udtryk for et overgreb, men orfejden er som tidligere nævnt et udtryk for, at man ikke vælger fejdevejen, men forligsvejen og dermed freden. Det var først i tilfælde af, at drabsmandens parti ikke tilbød forlig, eller at den dræbtes efterladte fæller afviste forlig, at fejden blev realiseret. Det ensidige overgrebs inkludering i fejdebegrebet synes i hvert fald at indeholde en fare for, at alle konflikter i et fejdesamfund bliver til fejder, hvilket vel næppe kan anses for ønskeligt.

Fejdernes ophør

Den traditionelle forklaring på "Fejde-

samfundets undergang" (Netterstrøm, s. 64) er, at den stadig stærkere kongemagt i årene frem mod Reformationen nåede en sådan styrke, at den kunne undertrykke fejderne og levere "et nogenlunde pålideligt retsvæsen". Denne opfattelse synes da også at ligge til grund for hovedparten af antologiens artikler: Helgi Þorláksson (s. 21 og 33-34), Jeppe Büchert Netterstrøm (s. 64), Bjørn Poulsen (s. 105), Erik Opsahl (s. 150) og Eva Österberg (s. 157). I samme åndedrag nævner flere af forfatterne den øgede civilisering som vigtig i forhold til fejdernes ophør. Udviklingen af en stærkere kongemagt og den tiltagende civilisering, som blandt andet indebærer, at man rejste sine konflikter for domstolene i stedet for at tage sagen i egen hånd, kan samlet betegnes som led i den statsdannelsesproces, som fandt sted i Norden og det øvrige Europa gennem senmiddelalderen og nyere tid. I de tidlige moderne statsdannelser var der ikke plads til privat voldsudøvelse, som man kendte det fra senmiddelalderens fejdesamfund. Netterstrøm bemærker også, at centralmagts ideologiske og materielle styrkelse ved Reformationen bidrog ganske betragteligt til denne proces (s. 65).

Der findes dog også ansatser til andre forklaringer på fejdernes ophør. Netterstrøm peger på en adelig fredspolitik, der fra årtierne omkring år 1500 bidrog til at afslutte fejderne. Denne fredspolitik skulle angiveligt være funderet på godsejernes overvindelse af den senmiddelalderlige agrarkrise, som kan siges at være indtruffet ved denne tid. I stedet for at engagere sig i fejder så adelen nu en økonomisk fordel i at retsforfølge bondefejderne (s. 65). Hypotesen underbygges med henvisning til Fyns Vedtægt fra 1492 og adelens opnåelse af hals- og håndsret over deres bønder i 1513. Den videre udvikling af denne tanke og dens forklaringskraft i forhold til fejdernes

ophør vil komme an på videre studier. Imod den kan anføres, at fejderne i det nordtyske område først ophørte senere, til trods for at man her oplevede bedring i de økonomiske konjunkturer, ligesom man gjorde i Danmark.

Eva Österberg peger på andre faktorer, som givetvis også spillede en rolle: "Vad betydde de nerskrivna lagarna? Vilken roll spelade förmågan att skriva och läsa som ett medel för att binda det sociale spelet? Gjorde kyrkan någonting för att begränsa våldet?" (s. 157). Især i forhold til kirkens rolle stiller Österberg nogle interessante spørgsmål, som kan følges videre: "Legitimerade kyrkan fejderna mellan adliga släkter, dvs alla momenten i fejden inklusive våldshandlingarna? Eller kom kyrkan endast in som ett av flera ritualiserade inslag, för att befästa att fejden upphört?" og igen, hvilken rolle spillede reformationen for fejdekulturens ophør (s. 159). Endelig bør nævnes den af Auður G. Magnúsdóttir fremsatte tanke om en individualisering af æren, der for adelsmændenes vedkomne betød en overgang fra de kollektive fejder til de personlige dueller (s. 83).

Selvom statsdannelsesprocessen med dens mange facetter således udgør den overordnede forklaring på fejdernes ophør, er der også en række facetter af fejdekulturens undergang, der ikke traditionelt anses for direkte forbundet med statsdannelsesprocessen. I sidste ende må de fejdebegrænsende faktorer dog anses for delelementer af statsdannelsesprocessen, fordi udviklingen af staten er så tæt forbundet med opbygningen af et fyrsteligt voldsmonopol.

Den videre fejdeforskning – et blik på Slesvig-Holsten

Erik Opsahl afslutter indledningen til antologien med følgende sætning: "Artiklene i denne antologien stiller like mange spørgsmål som de gir svar, og er ment å stimulere til mer forskning rundt et sammensatt, men ikke desto mindre viktig historisk fenomen" (s. 20).

Hermed opsummeres det indtryk, som de fleste læsere nok vil sidde tilbage med efter endt læsning af antologien. På den ene side er man blevet præsenteret for en række yderst interessante studier, der tilsammen påviser, at fejder eksisterede i hele Norden frem til omkring reformationstiden, og at de spillede en vigtig rolle i datidens samfund. Samtidig præsenteres man også for en begrebslig pluralisme, der truer med at sende fejdebegrebet ud af forskningens interessefelt igen, fordi det, der vil beskrive for meget, ender med intet at beskrive. Det er derfor vigtigt for begrebets videre nytte at få fejden begrebsmæssigt afgrænset især i forhold til de fredsstiftende mekanismer, men også andre elementer i fejdebegrebet må afklares som for eksempel ensidighed/gensidighed og afslutning ved forlig/dom. Her er der blevet argumenteret for, at fejdekulturens fredstiftende elementer ikke skal betegnes som en del af fejden, ligesom en eller anden form for gensidighed også bør være et krav for, at fejden kan anses for realiseret. Derimod er forliget eller ønsket om forlig ikke nødvendigt, fejderne kan i stedet afsluttes ved dom, den ene parts udradering eller tidens gang.

Efterhånden som det nordiske kilde-materiale til fejdeproblematikken er blevet gennemarbejdet, og så mange som muligt af senmiddelalderens fejder er kommet for en dag, kan man få et overblik over fejderne, og hvornår de sidste (kildebelagte) fejder i Norden ophører.

Til venstre ridderen Wolf Pogwisch til Buckhagen, som var involveret i fejden med Rathlou-slægten. Efter Reformationen forblev han katolik, og på grund af delingen af hertugdømmerne i 1544 opsagde han kongen sin rådsed. Desuden fortsatte han med at gæste klosteret i Bordesholm efter gammel skik, selv om det var blevet inddraget af hertugerne ved Reformationen. Han var arketyper på den konservative fløj blandt den selvbevidste og stærke slesvig-holstenske adel, som kun nødtvungent opgav deres gamle privilegier, herunder retten til med voldelige midler at tage sin egen ret. Gravsten over Wolf Pogwisch og hustru Christine Munk i Bordesholm klosterkirke fra 1554. (Foto: Dörte Traulsen).

Da kunne en videre strategi for – i hvert fald den danske fejdeforskning – være at vende blikket mod syd til Slesvig-Holsten, hvor fejderne eller i hvert fald fejdelignende situationer mellem adelige også forekommer efter Reformationen. Ligesom i Danmark havde kongemagten i samarbejde med grupper inden for ridderskabet forsøgt at bekæmpe fejderne i Slesvig-Holsten i løbet af senmiddelalderen,¹ men her trak der altså noget længere ud med effekten af indsatsen. Uden at der ligger dybdegående studier bag, skal her kort skitseres to konflikter, som viser, at fejdekulturen endnu eksisterede ikke bare i Holsten, men også i Slesvig ved midten af 1500-tallet.

Først konflikten mellem medlemmer af de to holstenske adelsslægter Pogwisch og Rathlou, som ridderen Wulf Pogwisch i foråret 1548 indbragte for Christian III og dennes yngre bror hertug Hans af Slesvig-Holsten. Sagen var den, at hr. Wulf Pogwischs to sønner Bertram og Hans var kommet til at slå Ditlev Rathlou ihjel i marken, angiveligt fordi han ikke ville indgå fred med de to brødre. Hr. Wulf bad nu fyrstemagten om at udstede fred og frit lejde for sine sønner. Frit lejde kunne hertugerne ikke tilstede, men i et brev til Ditlev Rathlous frænder anbefalede de dem, at de afholdt sig fra at gribe til yderligere vold. Sagen skulle hellere afgøres af rettens vej og allerhelst bilægges i mindelighed. Man skulle derfor give de to Pogwisch-brødre frit lejde indtil førstkommende rets- og landdag, hvor sagen kunne blive afsluttet. Den 28. marts kunne fyrstebrodrerne så sende yderligere breve til parterne, hvori de beklagede, at Rathlous frænder ikke havde henvendt sig, ”budt sig i rette”, over for dem i sagen. De anbefalede frænderne at lade Wulf Pogwisch i fred og afholde sig fra at bruge vold over for ham, da han havde budt sig til rette over

for hertugerne og dermed klart signaleret, at konflikten ikke skulle eskalere yderligere. Først den 9. april modtog hertugerne brev fra Ditlev Rathlous frænder, og den 22. april skrev de til parterne, at de havde i sinde at arrangere et forligsmøde, hvor sagen kunne blive afgjort. Efter forskellige skrivelser havde hertugerne den 5. juli opgivet at afslutte sagen i mindelighed og ville således afsige dom i sagen. Nu fremgår det, at Wolf Pogwisch hævdede at være blevet overfaldet af Rathlouerne i Kiel. I september fik hertugerne forhandlet en våbenhvile mellem de to parter på plads, som dog kun skulle vare frem til påske det følgende år, og det var ikke alle den dræbtes frænder, der gik ind på den. I november 1549 var sagen endnu ikke afgjort. Wulf Pogwisch var stadig villig til en fred, men problemet var sønnerne, som vistnok var flygtet til udlandet. Rathlouerne mente endnu, at de havde en høne at plukke med dem. Derefter forsvinder sagen ud af brevbøgerne, men det er muligt, at den kan følges videre gennem arkivstudier (hertugernes breve er trykt i *De Hansborgske Registranter II*, Emilie Andersen udg., Kbh. 1949). At begivenhederne her er led i en fejde, kan næppe betvivles, det fremgår dog ikke klart, om det er drabet på Ditlev Rathlou, som udløser fejden, eller om det er en konsekvens af en fejde, der allerede var i gang, da drabet fandt sted.

Også fra Als i Slesvig findes der vidnesbyrd om, at fejdekulturen ikke var ophørt efter Reformationen. Det fremgår af en sag fra 1555 om adelsmanden Hans Sehested til Kluvensick, der sommeren forinden var kommet til at såre adelsmanden Jørgen Sture i en duel med døden til følge (*Danmarks Adels Aarbog* 1920, s. 525). Efterretningerne om konflikten er overleveret, fordi den afdødes bror Thomas Sture til Hellevedgaard og Gammelgaard, som var amtmand i Søn-

derborg på Als, valgte ikke at indgå forlig, da Hans Sehesteds parti bød sig til rette over for ham "sondern in der irrungen und vhedede vorfarren wollen". Drabsmandens bror Bertram Sehested, som var kongelig amtmand i Aabenraa, havde da henvendt sig til hertugerne i sagen. Hertug Hans skrev derfor og opfordrede Thomas Sture til alligevel at tage imod tilbuddet om forlig, således at det ikke kom til yderligere skade og drab. Intet ville bringe hans salige broder tilbage. Han skulle forholde sig fredeligt, og hverken hemmeligt eller åbent (offentligt), selv eller gennem andre fejde, besvære eller overfalde medlemmer af Sehested-slægten. Gjorde han det, ville han blive ramt af den højeste fyrstelige unåde og straf. Ligeledes skrev hertugen til Bertram Ahlefeldt, som var amtmand på Nordborg (det andet amt på Als) og en af Hans Sehesteds frænder. Udover at opfordre til fred og forlig med Thomas Sture, indskærpede hertugen, at han ikke måtte huse drabsmanden (De to breve fra hertugen findes i Hans den ældres indenlandske registranter 1555, s. 269-270, Rigsarkivet). Hvad der videre skete i sagen vides ikke, men de to alsiske amtmænd Thomas Sture og Bertram Ahlefeldt forblev begge i deres embeder som amtmænd frem til 1560, hvorefter Bertram Ahlefeldt blev forfremmet til amtmand i Flensborg, og Thomas Sture fik lagt Nordborg under sin forvaltning. Der kendes ingen videre sanktioner over for Hans Sehested (*Danmarks Adels Aarbog* 1914, s. 489-90). Konflikten eskalerede altså næppe videre efter de hertugelige breve. Sagen er interessant i fejdesammenhæng, fordi Thomas Stures afventende holdning i forhold til at indgå forlig faktisk udløste en fejde-

tilstand. For det andet viser den, at fejde endnu var en mulighed i det videre konfliktforløb i Slesvig ved midten af 1550erne, selvom hertugerne som øvrighed gjorde, hvad de kunne for at sætte en stopper for denne praksis. Endelig er det værd at bemærke, at konfliktforløbet både indeholder en duel og en fejde. Her ved midten af 1500-tallet eksisterede de to fænomener således side om side i en proces, hvor duellen var ved at afløse fejden som måden, hvorpå adelsmænd kunne genoprette deres ære.

Forholdene i Slesvig-Holsten er særligt interessante i nordisk sammenhæng, fordi den dansk-norske konge også var herre her, om end det foregik i samarbejde med hans hertugbrødre/onkler. Spørgsmålet er således, hvad det var, der gjorde, at kongens undersætter i Slesvig-Holsten fortsat praktiserede fejderne, efter at hans undersætter i Danmark havde lagt dem på hylde? Et nærliggende svar er, at kongemagten som regel var længere borte i hertugdømmerne, end det var tilfældet i Danmark, hvor kongen og hoffet som regel opholdt sig. Kongen var dog også sjældent i Norge, og der var fejderne jo så vidt vides ophørt. Slesvig-Holsten adskilte sig dog meget fra Norge derved, at hertugdømmerne havde et særdeles stærkt og selvbevidst ridderskab. Det er således muligt, at forklaringen på den fortsatte fejdekultur skal findes et sted mellem disse to forhold – den svage centralmagt og adelens betydelige styrke. Videre studier kunne formentlig komme spørgsmålet nærmere. Kongen og de slesvig-holstenske hertuger ønskede i hvert fald at gøre en ende på fejdekulturen, hvori de så kimen til splittelse og ufred i deres lande.

Noter

- 1 Se især Christian I's forordning fra 1480 under den højtysketitel "königs CHRISTIANI I. Mandat, daß einer den andern nicht vergewaltigen solle" (i den nedersachiske originaltekst: "Up dat deße Unse Lande in Raste und Frede mögen wesen..."). Forordningen var udstedt med henblik på at opretholde fred, ro og enighed i landene. Den indeholder et direkte fejdeforbud: "Wy gebeden ock by Live und Gude, dat men Ridder-

metisch edder Guthmann deßer Unser Lande, ein jegen den andern, edder jegen Unser Stede und Undersaten, edder ein Schlechte jegen den ander schall veiden beschädigen laten in jenniger Mate, sundern de sick vermeynet Anspracke jegen jemand the hebbende, schall idt vor Uns verklagen und ock mit Rechte verfolgen". *Sammlung der hauptsächlichsten Schleswig-Holsteinischen gemeinschaftlichen Verordnungen*, Nicolaus Christian Michelsen og Carl Hinrich Johannssen (udg.), Glückstadt 1773, s. 2-3.